

'Het vermeend racisme van Helmans *De stille plantage*'

René Marres

bron

René Marres, 'Het vermeend racisme van Helmans *De stille plantage*', in: René Marres, *Zogenaamde politieke incorrectheid in Nederlandse literatuur. Ideologiekritiek in analyse*. Internationaal Forum voor Afrikaanse en Nederlandse Taal en Letteren, Leiden 1998, p. 63-73.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/marr003verm01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl / René Marres

Het vermeend racisme van Helmans *De stille plantage*

In zijn opstel 'Gekleurd vertellen, Albert Helmans (anti)racisme' (1993c) betoogt Ernst van Alphen dat diens roman *De stille plantage* (1931) impliciet racistisch is. Helman, van Nederlands-Indiaanse afkomst, had volgens hem wel een antiracistische inzet (1993c, 71), maar niettemin zou hij daarin 'klakkeloos racistische ideeën [hebben] neergeschreven' (83). Later heeft Helman deze roman herschreven, vanuit het perspectief van een van de personages. Deze nieuwe roman, *De laaiende stilte* (1952), bestaat zogenaamd uit een dagboek. Hierin is volgens Van Alphen dat 'impliciete racisme' grotendeels verdwenen, maar daartegen heeft hij weer het bezwaar dat het seksistisch is. Ik zal me beperken tot het verwijt van racisme tegen *De stille plantage* daar Van Alphen dit tot in detail heeft uitgewerkt, terwijl hij over de andere roman slechts een paar opmerkingen maakt. Tegelijk zal ik ingaan op het weerwoord 'Taalangst', dat Van Alphen, toen dit artikel indertijd in *De nieuwe taalgids* verscheen, in hetzelfde nummer schreef.

Opvallend is dat Van Alphen in dit weerwoord schrijft: 'Hij [Marres] meent Helman van blaam te moeten zuiveren, omdat ik hem, de auteur, van racisme beschuldigd zou hebben. ( ) In zoverre ik het over de *auteur* Helman heb, beweer ik echter precies het omgekeerde. Ik stel dat het werk suggereert dat Helman juist antiracistische intenties had. Marres rept met geen woord daarover ( )' (432).

Nu vermeld ik in de eerste alinea, en vermeldde ik al in dezelfde alinea van mijn artikel in *De nieuwe taalgids*, dat Van Alphen geschreven heeft dat Helman een antiracistische inzet had, maar tegelijk haal ik aan dat hij volgens Van Alphen in de roman klakkeloos racistische ideeën heeft neergeschreven. Is Helman die dat laatste in zijn roman volgens Van Alphen doet soms geen auteur?! Als je ervanuit zou kunnen gaan dat Van Alphen een kort artikel kan lezen en begrijpen en dus wist dat hij onwaarheden uit zou je het leugens moeten noemen.

Om de lezer die de eerdere plantageroman niet kent enig houvast te geven, zal ik hem kort samenvatten.

Dit boek, dat uitmunt door lyrische beschrijvingen van de natuur en de sfeer, speelt in de zeventiende eeuw in het toenmalige West-Indië. Een Franse hugenoot, Raoul, trekt ter wille van de geloofsvrijheid daarnaartoe met zijn echtgenote, Josephine, en twee zusters van haar, Agnes en Cécile. In het binnenland beginnen ze op een afgelegen plek een plantage, Bel Exil. Ze hebben het ideaal een aards paradijs te stichten, waar de zwarte slaven goed behandeld en te zijner tijd vrijgelaten zullen worden. Hierbij stuiten ze op weerstand van de andere plantagehouders, die de slaven met harde hand onder de duim willen houden. Agnes wordt verliefd op een van de zwarten, Isidore, maar geeft hier niet aan toe. Ze hebben een opzichter, Willem Das, die nodig is omdat hij ervaring heeft, maar de zwarten slecht behandelt. Hij heeft een oogje op Agnes, maar wordt door haar afgewezen. Daarna verloedert hij helemaal. Hij ranselt een slavine dood, die zwanger van hem is, waarna Isidore hem lam slaat. Andere planters brengen Isidore hierom ter dood en Das sterft. Agnes trekt zich terug van haar familie en vereenzelvigd zich met de zwarten. Raoul zet nog een tijdje door, maar plantenziekten en een mierenplaag tasten de oogsten aan. Cécile sterft aan de koorts. Wanneer zijn vrouw Josephine een kind verwacht besluit hij terug te gaan naar Europa. De natuur en de andere planters hebben hem overwonnen. Hij is tot de conclusie gekomen dat je zo'n ideaal als hij had niet op je eentje kunt verwezenlijken.

De visie van vertelinstantie en schrijver

Van Alphen's idee

De stille plantage wordt door een externe, anonieme vertelinstantie verteld, een die buiten het verhaal staat. Deze instantie heeft vrij toegang tot het bewustzijn van de personages. Vaak geeft hij - Van Alphen duidt de instantie met 'hij' aan waarin ik hem volg - vanuit het perspectief van een personage de visie ervan weer, ofwel, zoals Van Alphen het uitdrukt, er is dan personage-gebonden focalisatie. De vraag is nu of de vertelinstantie racistisch is. Eventuele racistische opmerkingen of gedachten van personages zijn een kwestie van het oproepen van de zeventiende-eeuwse realiteit. Van Alphen erkent dit ten volle. Niet de twintigste-eeuwse roman is dan racistisch maar de historische werkelijkheid die erin beschreven wordt (71). Hij betoogt echter dat ook de vertelinstantie het is. En aan het slot van zijn artikel draagt hij het racisme waar hij deze instantie van beschuldigt zonder

meer over op de schrijver Helman, al zegt hij niet dat deze aan Helman gelijkstaat. Als Van Alphen en ik spreken van deze instantie kan men dus ook lezen: de schrijver.

Om te beginnen poneert Van Alphen dat de vertelinstantie alleen de visie van de blanken weergeeft (72). Om dit te onderbouwen haalt hij de uitspraak aan: 'en wat er in de zwarte koppen van de negers omging, wie kon het zeggen?' (SP 57).⁹ Deze beperking is, aldus Van Alphen, zeker niet van verteltechnische aard maar een inhoudelijke keuze met ideologische gevolgen: de vertelinstantie doet het voorkomen alsof het 'anders zijn' van de zwarten het hem onmogelijk maakt om hun perspectief te verwoorden. Het zou echter juist zijn onwil om hun focalisatie te representeren zijn, die de zwarten tot 'de ander', mysterieus en ondoorgrondelijk maakt. De instantie zou verder suggereren dat de zwarten nog geen visie hebben, zodat hun focalisatie ook niet weergegeven kan worden. Over de neger Isidore wordt gezegd: 'En was zijn gedachte niet woordeloos, diep achter kinderlijk staren verborgen, wij zouden het weten waarom hij de wacht hield' (108). Hieruit zou volgen dat zijn belevingswereld woordeloos is als die van een pasgeboren baby. De vertelinstantie is echter volgens van Alphen af en toe inconsequent en dan krijgen we toch een glimp van wat er in Isidore om zou gaan: 'Duistere gedachten die hij meebracht uit het rijk van Loango doen hem voor een wijle vergeten dat hij nu Isidore heet' (98/99). De enkele keren dat de focalisatie van zwarten toch gegeven wordt zouden het dus duistere en ongedifferentieerde gedachten of gevoelens zijn. Van Alphen besluit dat de beperktheid van visie van de vertelinstantie te kwader trouw toegeschreven wordt aan de ontoegankelijkheid van 'de ander'.

Verwarring van vertelinstantie en personages

Van Alphens idee steunt op de uitspraak over het niet weten wat er in de zwarte koppen omgaat. De zin waarin die voorkomt luidt *in haar geheel* als volgt: 'De anderen [de blanken in een boot behalve Josephine] volgden ieder hun eigen gedachtengang die zich verloor in toekomstdromen, dappere besluiten, 't middagstille heimwee; en wat in de zwarte koppen van de negers omging, wie kon het zeggen? Raoul zat in aandachtige beschouwing van die ( ) koppen' (57). De opmerking over de zwarte koppen, die in dezelfde zin staat als de gedachten van de anderen, geeft weer wat die anderen, met name Raoul, denken over de negers, *niet* wat de vertelinstantie daarover denkt: hun gedachtengang sluit niet in wat in de negers omgaat omdat ze daar op dat moment niets over menen te kunnen weten. Van Alphen is bekend met dit

soort onderscheid, maar schrijft niettemin wat de personages denken toe aan de vertelinstantie. Dat het van de personages is wordt nog versterkt doordat het later herhaald wordt over één van hen, Agnes: 'Zij wilde iets begrijpen van 't geheim dier zwarte koppen ( )' (75).

Wat volgens Van Alphen een inconsequentie is, namelijk dat de vertelinstantie zo nu en dan de visie van de negers weergeeft, is daarom helemaal niet inconsequent. Deze instantie heeft niet gezegd dat de zwarte koppen ondoorgrondelijk zijn. Hij stelt de gedachten van Isidore en de andere negers ook meestal niet voor als ongedifferentieerd.¹⁰

In zijn weerwoord gaat Van Alphen opnieuw op deze passage in en citeert ze (433) maar hij laat de zin weg, die komt na: 'en wat in de zwarte koppen van de negers omging, wie kon het zeggen?', namelijk: 'Raoul zat in aandachtige beschouwing van die ( ) koppen'. Deze laatste zin wijst, als gezegd, uiteraard sterk in de richting dat het Raoul is die het voorgaande denkt. Van Alphen begrijpt dat kennelijk ook en door deze omissie probeert hij tersluiks nog iets van zijn stelling te redden. Of zou hij het toch niet begrijpen? In dat geval is zijn begrip voor dit literaire procédé zo goed als non-existent.

Isidore, die zich onderscheidt van de massa en met wie Agnes omgaat, wordt sprekend gepresenteerd. Hij heeft dus wel eens een woordeloze of duistere gedachte, mar het is onwaar dat dit steeds zo is. Van Alphen trekt die twee conclusies ten onrechte uit telkens één citaat.

Er wordt echter ook gezegd: 'Daar ontstonden dan brokstukken van gesprekken, vooral met Isidore, die met een scherp en kalm verstand de dingen zag ( )' (67). Agnes en Isidore voeren verscheidene gesprekken, die, men zal het begrijpen, niet woordeloos zijn, en evenmin duister. Behalve over godsdienst spreken ze over trouwen, vluchten, een amulet die hij haar geeft, geselen waarover hij niet wil klagen (bv. 75/76, 103, 113).

Over de andere negers heeft Van Alphen het niet, maar ook deze worden als denkend voorgesteld: 'Ook in de loods der mannen bleven laaiende gedachten wakker tot diep in de nacht' (65). Er wordt gemord over onrecht en er bestaat wrok over de opzichter Das die vrouwen haalt voor zijn nachtelijk plezier (65). Als Agnes in de negerloods komt staat er: 'Zij beschouwden haar als een verstotene' (73). Er wordt ook verteld wat de negers vinden van de dromerige Cécile en wat ze denken over de betere behandeling op Bel Exil in vergelijking met andere plantages (117).

Alles bij elkaar wordt er zo goed als evenveel, en minstens zo gedifferentieerd, over de visie van de negers verteld als over die van de andere blanke planters, van wie voornamelijk hun keiharde houding tegenover de slaven vermeld wordt.

Volgens Van Alphen lijkt de vertelinstantie de mening van de andere planters te delen dat negers dierlijke wezens zijn zonder ziel en hij haalt hiervoor aan: 'Arme Agnes die nu sinds het vreselijke moorden voorgoed dit oord bezoedeld had, vervallen was tot een verwaasde staat, waarin zij op een negerin geleek die niets besepte van de hogere mensenplichten' (147). 'Racisme wordt hier nog eens versterkt door seksisme', becommentarieert Van Alphen (74).

Uit deze passage volgt echter niet alleen niet dat negers wezens zonder ziel zouden zijn, maar Van Alphen maakt het nog bonter. De passage *in haar geheel* kan opheldering verschaffen, ze luidt: 'Josephine zat lang te zinnen op een middel om hem [echtgenoot Raoul] te helpen. Wanneer Agnes slechts de oude werd, dezelfde die weer te paard sprong ( ), die alles ( ) van de negers wist gedaan te krijgen! Arme Agnes, die nu sinds het vreselijke moorden ( )' (147) (en dan verder zoals al geciteerd).

De gedachte is dus *niet* van de vertelinstantie, maar overduidelijk van Josephine. Opnieuw schrijft Van Alphen aan deze instantie toe wat een personage denkt. Daar het Josephines gedachte is weten we nu met nog meer zekerheid dat er niet mee bedoeld is dat de negers dieren zonder ziel zijn, want we hebben gehoord dat zij en haar familieleden dit nu juist niet menen. Ze vindt alleen wat er staat: sommige negerinnen (of alle? er staat echter geen komma achter 'negerin')¹¹ beseffen niets van hogere mensenplichten. Ze zijn naar haar idee nog onderontwikkeld.

Effecten van literatuur

In zijn bespreking van deze passage over Josephine zegt Van Alphen in zijn weerwoord: 'Het is echter typerend voor de vrije indirecte rede dat er weinig tot niets overduidelijk is' (433). Inderdaad komt het bij deze redevorm nogal eens voor dat het onduidelijk is of iets de gedachte van een personage is of van de verteller, maar soms is het wèl duidelijk, zoals ook in deze passage. Echter, als Van Alphen eraan twijfelde van wie de gedachte was, had hij die in elk geval niet zomaar aan Helman mogen toeschrijven.

Ongeloofwaardig is Van Alphen's verdediging: 'Wanneer ik beargumenteer dat bepaalde momenten in Helmans tekst een racistisch effect hebben, gaat het mij natuurlijk niet om het brandmerken van uitdrukkingen en passages, laat staan van de hele tekst. Ook gaat het mij niet om de morele rechtschapenheid van auteur of tekst' (432).

Het kan best zijn dat het Van Alphen ook om de andere dingen gaat die hij noemt, maar die dingen bereikt hij door het boek en de auteur daarvan tot racistisch te bestempelen. Een racist is iemand die niet deugt volgens de

algemene opinie en die opinie deel ik. Eerst iemand een racist noemen en dan verklaren dat het je daarbij niet om een morele veroordeling ging, wat moeten we van de oprechtheid daarvan denken?!

Deze kwestie is ook in het algemeen van groot belang voor de literatuur. Zou Van Alphen's wijze van literatuurbehandeling geaccepteerd worden, dan wordt het namelijk voor auteurs gevaarlijk om personages slechte dingen te laten denken in de vrije, indirecte rede, ook wel Erlebte Rede genaamd. Zij zouden dan ofwel personages alleen maar mooie dingen mogen laten denken of geheel moeten afzien van deze veel gebruikte stijlform. Anders zouden ze op grond van Van Alphen's aanpak voor de rechter gesleept kunnen worden. Van Alphen gaat door voor een deskundige. Rechters plegen daar zwaar op te leunen. De auteur zal dus vermoedelijk veroordeeld worden.

Gustave Flaubert werd indertijd vrijgesproken in het proces over zijn *Madame Bovary*. De aanklager nam de positie van Van Alphen in: de roman had een onzedelijk *effect*, vooral op jonge meisjes en getrouwde vrouwen. De rechters spraken echter uit, zoals men in de biografie van Herbert Lottman kan lezen, dat de paar onzedelijk geachte gedachten in de roman in de context van het geheel gezien moesten worden en *in overeenstemming met het karakter van de personages waren* (138), - en dus niet noodzakelijk met dat van de schrijver, voeg ik toe. Hadden zij de simpele mentaliteit van Van Alphen gehad, dan zou Flaubert veroordeeld zijn. Raakt deze primitieve aanpak verder verspreid, dan zullen in de toekomst auteurs veroordeeld kunnen worden, of in elk geval verdacht gemaakt, niet alleen op grond van racisme maar ook op grond van homohaar, anti-feminisme en noem maar op.

Vergelijkingen met dieren en planten

Van Alphen stelt verder dat de vertelinstantie via vergelijkingen met dieren en planten de opvatting opdringt dat de zwarte een beest is. Deze vergelijkingen tref je inderdaad aan, maar volgt eruit wat hij meent? Ik ga zijn voorbeelden na.

De 'hondentrouw' die misschien de reden is dat Isidore over Agnes waakt (108) is een uitdrukking die evengoed op blanken van toepassing kan zijn. Bovendien wordt als andere mogelijke, menselijke reden gegeven dat hij dicht bij haar wil zijn en jaloers is. Wanneer Isidore geseseld wordt is hij 'gelijk een gronddier', heet het (112). Hij is dan op zijn handen en knieën gevallen. De vergelijking is toepasselijk, want hij wordt zo tot een gronddier *gemaakt*. Het is niet dat de zwarten als dieren voorgesteld worden, maar het wordt zo gebracht dat ze in slavernij als dieren behandeld worden. Opzichter

Das denkt: 'Het gaf een soort verlichting als hij merkte dat de slaven ( ) als dieren kropen aan zijn voeten. *Had hij zelf niet dieper nog gekropen?* (115, cursivering van mij). Hij zelf is door het kruipen ook zo geweest.

Wanneer de slaven iets in brand steken begroeten ze dat 'met wilde vreugdekreten die beantwoord werden door het krijzend lachen van de bange apen diep in het bos'. Gezien de frequentie van de neger-dier combinatie lijkt deze causale reactie hier uit te drukken dat zwarten apen in het diepst van hun gedachten zijn, aldus Van Alphen (76).

Dat is uit de duim gezogen. Helman schrijft voortdurend over de wisselwerking van mensen, ook de blanken, en de wildernis. Bijvoorbeeld, wanneer Cécile hoest, vluchten 'de verschrikte apen ( ) met een verwrongen grimas buiteland ( ) in de wildernis' (69). De apen vertonen hier eveneens een 'causale reactie'!

Ook worden dieren met negers vergeleken, gaat Van Alphen verder. De hals van het paard van Agnes is 'zo donker als negerschouders'.

Ook hier loont het weer deze passage in haar context te bezien. Agnes denkt vóór de vermelde vergelijking: 'Zij hoefde haar armen slechts uit te strekken en zij kon deze slanke donkere hals omhelzen' (99). En meteen na de vergelijking over de paardenhals: 'als de armen van Isidore'. Ze is verliefd op deze zwarte en fantaseert dat ze hem zal omarmen. De vergelijking is uitermate gunstig bedoeld. De voorbeelden laten dus iets anders zien dan wat Van Alphen ermee beoogt.

Zijn argument wordt ook ontkracht door het gegeven dat de blanken evengoed met dieren en planten worden vergeleken, bijvoorbeeld: 'Willem Das ontweek zij [Agnes] met de slimheid van een dier' (73). Raoul zegt: 'Er is iets dat ons ( ) dwingt ( ) omzichtig als dieren te werk te gaan' (76). Raoul denkt verder over 'een eind maken aan ( ) dit doelloos, bijna plantaardig bestaan' (84). Als Willem Das aan het sterven is komt er een 'dierlijk geloei' uit zijn bed (126). In het hele boek worden voortdurend het menselijk bedrijf en de wildernis met elkaar verweven. Je kunt dus niet zeggen dat de zwarten op die manier tot beesten worden gedegradeerd, want als dat het geval was ging het ook voor de blanken op, wat zeker niet de bedoeling is.¹²

Wit en zwart

Tenslotte wijst Van Alphen op de tegenstelling tussen wit en zwart die door het hele boek loopt, waarbij wit steeds gebruikt zou worden voor iets goeds of moois, zwart voor slechts of lelijks.

Hierbij wil ik opmerken dat de wit-zwart tegenstelling in onze cultuur

ontleend is aan de tegenstelling tussen dag en nacht, licht en duisternis, niet aan die tussen blanken en zwarten, en dus niet bij voorbaat discriminerend is.

Wit fungeert in de roman inderdaad als gunstig maar het is niet waar dat zwart steeds voor iets ongunstigs staat. Wel natuurlijk bij Das wanneer hij de negers minachtend 'zwart vee' (50) noemt. Maar niet bijvoorbeeld, wanneer Agnes verliefd begint te worden: 'zijn [Isidores] ogen blonken als twee zwarte sterren, en het witte van zijn glimlach scheen een weerglans van de maan' (74). De zwarten worden nogal eens zwart genoemd, maar bij Raoul en de zijnen drukt dit doorgaans geen afschuw uit en nooit bij de vertelinstantie. Het geeft weer dat voor de blanken het zwarte opvalt.

Van Alphen stoot er zich ook aan dat de rietpest zich manifesteert door zwart-bruine vlekken. Binnenkort zullen we, als hij het bij het rechte eind heeft, de symptomen van ziekten dus niet meer mogen benoemen, behalve als deze vlekken een neutrale kleur hebben, want hieruit zou racisme spreken. Eerder zijn twee zwarten al als 'zwarte, glimmende duivels' beschreven, zegt Van Alphen (77).

Het is echter niet de vertelinstantie maar Raoul die ze zo ziet en wel wanneer ze, bijna geheel naakt, een geweldig vuur opstoken waarboven een manshoge ketel hangt (90). Raoul komt er dus op door de gedachte aan de hel, die door dit geijkte tafereel wordt opgeroepen, en is hier inderdaad een keer slachtoffer van of medeplichtig aan zijn culturele achtergrond. Maar hij beschouwt de negers beslist niet als duivels. Dat Helman zo veel met wit en zwart werkt is wat al te gemakkelijk. Daarom zal hij die tegenstelling weggewerkt hebben in *De laaiende stilte*.

Dan citeert Van Alphen nog een tafereel van wat hij de ontginning van het oerwoud noemt (69). De vertelinstantie zou dit beschrijven in termen van het geselen door Willem Das van de slaven. Bosontginning werd in die tijd noodzakelijk geacht en daardoor zou die noodzaak ook op het geselen overgedragen worden.

Het gaat in deze beschrijving echter niet om ontginning maar om de natuurlijke dood van de bomen. Insekten vernietigen de eeuwenoude groei, staat er, terwijl bij ontginning bomen daarentegen worden weggesleept of verbrand. De associatie met geselen is gezocht omdat de bomen niet gekapt, niet 'geslagen' worden: grote flanken worden bij de val 'uit het vlees der aarde' losgescheurd, niet uit de flanken van de boom. Wel wordt het beeld 'zwart als bloed' gebruikt en zijn natuurlijk verval en dood - van het woud en van de mensen - ook onvermijdelijk. Wordt hiermee gesuggereerd dat het geselen noodzakelijk is? Als men het per se erin wil lezen, is dit niet te

verhinderen. Ik kan alleen maar zeggen dat Van Alphen het eraan oplegt: nergens in het boek wordt door de vertelinstantie gezegd of gesuggereerd dat het noodzakelijk is. De tendentie is integendeel dat het geselen niet nodig is om de negers aan het werk te houden en misdadig.

Van Alphen maakt dus één opmerking die niet zonder meer te ontzenuwen is, maar voor de rest is zijn interpretatie, naar ik heb laten zien, onjuist en bevooroordeeld. De veronderstelling dat Helman zijn roman herschreven heeft omdat hij beseftte dat hij racistische ideeën had neergeschreven (83) slaat dan ook nergens op. De vraag dringt zich op of Van Alphen niet lezen kan en onbekwaam is. Als men meent deze vraag ontkennend te moeten beantwoorden zit er niets anders op dan te besluiten dat hij een auteur te kwader trouw van racisme beschuldigt. Het belangrijkste is echter dat Helman als auteur van deze waardevolle roman van blaam gezuiverd diende te worden.

Methode

Een nawoord over Van Alphen's werkwijze is op zijn plaats. Hij pretendeert volgens een bepaalde methode te lezen die hij in de inleiding tot zijn bundel (1993) kort schetst. Hij is gespist op details, heet het daar, maar niet om ze, volgens de hermeneutische traditie, als vertegenwoordiger van en ingang tot het geheel van de tekst te beschouwen. Voor hem is het detail integendeel 'het punt waarop de tekst uit zichzelf losbreekt' (18). Het detail geeft 'niet inzicht in de tekst als geheel maar in een wezenlijk aspect ervan: zijn werking.' Het detail is de plaats waar de relatie tussen tekst en zijn kader wordt uitgespeeld. Wat is dit 'kader'? Elke tekst staat in een context, maar daar deze context toch oneindig en niet reconstrueerbaar is volgens degene op wie Van Alphen zich beroept, kunnen we de context beter vervangen door een kader dat we zelf aanbrengen. De term 'kader' heeft het voordeel te impliceren dat het van de beschouwer afkomstig is en dit kader zou de tekst maken (13).

Het lijkt me dat een interpretator grote vrijheid voor zichzelf reserveert met deze aanpak. Zou Van Alphen nu niet kunnen zeggen: 'ik heb vanuit het door mij gekozen kader van al of niet racisme een aantal details uit *De stille plantage* naar voren gehaald die voor mij op racisme wijzen; die werking had de tekst nu eenmaal op mij; aan het geheel van de tekst heb ik geen boodschap'.

Men kan dat wel zeggen maar het is niet te verdedigen, omdat het de deur opent voor totale willekeur. Zelf rijgt hij de details die hij eruit haalt op de traditionele wijze aaneen tot een snoer maar ze staan duidelijk in verband met-

snoeren van - weer andere details die hij negeert, zoals ik liet zien. Een min of meer geslaagde roman is min of meer een eenheid. Als je om racisme aan te tonen constateert dat zwarten vaak met het oerwoud in verband worden gebracht mag je niet verzwijgen dat de auteur dat ook met de blanken doet.

Details die een punt zijn 'waarop de tekst uit zichzelf losbreekt' kunnen bestaan. Dat moeten, als ik probeer het beeld te vertalen, details zijn die niet of slechts kunstmatig met de rest in verband zijn te brengen. Ze kunnen verraden dat de auteur nog andere geestelijke occupaties heeft dan hij in de roman wilde verwoorden. Lang niet elk detail is echter op zo'n manier te beschouwen. Het moet er zich voor lenen doordat het een los eindje is en min of meer op zichzelf staat. Het wegrukken van details uit de context van de roman op de manier waarop Van Alphen het doet is niets anders dan vervalsing.

In zijn weerwoord verwijt Van Alphen mij taalangst, waaraan volgens hem veel neerlandici zouden lijden, omdat ik niet in staat zou zijn 'om een differentiërend narratologisch instrumentarium te gebruiken' (434). Wat een gewichtige termen voor iemand die, zoals ik in mijn artikel liet zien, niet in staat is, of onwillig, om verschil te maken tussen gedachten van personages en die van de verteller. Van Alphen toont zelf, zo geen angst, dan toch een algehele onverschilligheid voor het taalbouwsel van de roman, zoals bij zijn behandeling van de kleurtegenstelling tussen zwart en wit.

Tenslotte nog iets over de algemene these die hij met zijn betoog verbindt. 'Lang geleden geloofde men wel dat subjecten heer en meester waren over hun intenties', schrijft hij, 'Intenties zouden onproblematisch in taal verwezenlijkt ( ) kunnen worden.' Sinds psychologen en filosofen als Freud, Derrida en anderen zou dat een achterhaald idee zijn. Van Alphen's betoog over Helmans roman is volgens hemzelf 'gegrondvest in taal- en subject-theorieën volgens welke de taal geen individueel expressiemiddel is dat volledig beheerst kan worden. Taal is eerder een supra-persoonlijke, culturele kracht die de taalgebruiker (zowel schrijver als lezer) overstijgt. Men kan zich tegen culturele krachten verzetten, ook al zal het effect op z'n gunstigst klein zijn. [Helmans] werk laat zien dat culturele krachten nooit volledig beheerst kunnen worden. Het racisme schuilt niet alleen in intenties maar ook in vormen van taalgebruik die men onbewust gebruikt' (434).

In zijn algemeenheid is er het een en ander voor deze opvatting te zeggen: een individu kan de taal die hij gebruikt niet *volledig* beheersen. Ik acht het echter onjuist dat het effect van verzet tegen de heersende culturele krachten op zijn gunstigst klein is. Revolutionaire denkers als Marx en Freud hebben het tegendeel aangetoond. Het is wel mogelijk dat er racisme schuilt

in taalvormen die iemand onbewust gebruikt. Maar waar het om gaat is dat dit niet het geval is met Helmans, ook onbewust, niet-racistische roman. Hoewel iemand de taal die hij gebruikt niet volledig kan beheersen kon een auteur in de jaren dertig van deze eeuw best een roman schrijven die van racisme vrij was en Helmans roman is daar een voorbeeld van. Zich op een algemene, eventueel min of meer juiste opvatting te beroepen om een concrete illustratie ervan te ondersteunen is een geval van loze bluf. Men moet zo'n opvatting waar maken met goede voorbeelden in plaats van te decreteren dat het zo is.>

* Met dank aan dr. A. Francken voor zijn deskundig commentaar.

Bibliografie

- Aalbers, P. 1986 'Koudwatervrees. Kellendonk en de kritiek', *Optima*, jg. 4, nr. 3.
- Albers, B. 1989 'Het verbond waarvan wij allen deel uitmaken. Over de roman 'Mystiek lichaam' van Frans Kellendonk', *Bzzlletin*, jg. 17, nr. 165.
- Alphen, E. van 1993 *De toekomst der herinnering, Essays over moderne Nederlandse literatuur*, Amsterdam.
- Alphen, E. van 1993a 'Mystiek Lichaam. Een geschiedenis tegen allegorie', in: Van Alphen (1993). (Ook in *De Revisor* 1991, jg. 18, 1 & 2.)
- Alphen, E. van 1993b 'Miskend en uitverkoren. Homoseksueel verlangen in de poëzie van P.C. Boutens', in: Van Alphen (1993). (Ook in: *Ik heb iets bijna schoons aanschouwd. Over het leven en werk van P.C. Boutens 1870-1943* (Schrijversprentenboek), red. J. Nap e.a., Amsterdam 1993).
- Alphen, E. van 1993c 'Gekleurd vertellen, Albert Helmans (anti)racisme', in: Van Alphen (1993). (Ook in: *De nieuwe taalgids* 1990, jg. 83, nr. 4).
- Alphen, E. van 1994 'Taalangst' (weerwoord op 'Het vermeend racisme van Helmans *De stille plantage*' van R. Marres), beide in: *De nieuwe taalgids* jg. 87, nr. 5.
- Alphen, E. van & Meijer, M. (red.) 1991 *De canon onder vuur, Nederlandse literatuur tegendraads gelezen*, Amsterdam.
- Alphen, E. van & Meijer, M. 1991 'Kritische retorica en de schaduwzijden van cultuur. Een repliek', in: *De gids*, jg. 154.
- Anbeek, T. 1982 *De naturalistische roman in Nederland*, Amsterdam.
- Anbeek, T. 1987 'De kwestie Kellendonk', *Literatuur*, jg. 4, nr. 1.
- Bal, M. 1985³ *De theorie van vertellen en verhalen*, Muiderberg.
- Bal, M. 1987 'Naar zijn beeld en gelijkenis, of de identiteit van en tussen instanties', *Forum der letteren*, jg. 28.
- Bal, M. 1991 "'Door zuiverheid gedreven': het troebele water van *Het land van herkomst* van E. du Perron', in: *De canon onder vuur*, red. E. van Alphen en M. Meijer.
- Bal, M. 1992 'Interview met Mieke Bal', door Piet Franssen, *Literatuur* 92/5, jg. 9.
- Bal, M. 1992 'Hou je nog van me? De hang naar houvast is geen 'typische vrouwenkwaal'', in: *Opzij*, nr. 2.
- Beekman, E.M. 1996 *Troubled Pleasures, Dutch Colonial Literature from the East Indies 1600-1950*, Oxford.

- Bergh, H. van den 1987 'Verdrongen vooroordelen, Een controverse over de roman 'Mystiek lichaam' van Frans Kellendonk, *Ons erfdeel*, jg. 30, nr. 1.
- Bindels, R. 1982 *over De uitvreter, Titaantjes en Dichtertje van Nescio*, Synthesereeks, Amsterdam.
- Blok, W. 1983 *P.C. Boutens en de nalatenschap van Andries de Hoghe*, Amsterdam.
- Blok, W. 1993 'Ik was bij die vertrouwden'. P.C. Boutens' Tusschenspelen', in: *Ik heb iets bijna schoons aanschouwd. Leven en werk van P.C. Boutens 1870-1943*, red. J. Nap e.a., Amsterdam.
- Boon, T. 1993 'Choreograaf van het geweld, Het ironische moralisme van Frans Kellendonk', *De gids* jg. 156, nr. 12.
- Bosboom, R. 1994 *Zuilen van Stof, het oeuvre van Frans Kellendonk*, Nijmegen.
- Boutens, P.C. 1919 'Strofen uit de nalatenschap van Andries de Hoghe, naar het handschrift uitgegeven door P.C. Boutens', Bussum.
- Boutens, P.C. 1921 *Liederen van Isoude. Verzamelde Lyriek*, I, Amsterdam 1968.
- Bulhof, F. 1980 *Over Het land van herkomst van E. du Perron*, Amsterdam.
- Doggenaar, A. van 1991 'Gevallen engelen. Nescio's *Dichtertje* vanuit feministisch perspectief', in: *De canon onder vuur*, red. E. van Alphen, M. Meijer. (Eerder verschenen in: *Forum der letteren* 31, nr. 1, 1990.)
- Dover, K.J. 1978 *Greek Homosexuality*, London.
- Elsken, E. van der 1979 *Amsterdam! Oude foto's 1947-1970*, Amsterdam.
- Elsschot, W. 1976 *Verzameld werk*, Amsterdam.
- Goedegebuure, J. 1990 'De verbeelding aan de macht', in: *Traditie en progressie, Handelingen van het 40ste Nederlands Filologencongres*, 's-Gravenhage.
- Goedegebuure, J. 1992 'Mystiek lichaam, Een geschiedenis', *Lexicon van Literaire Werken*, red. A.G.H. Anbeek van der Meijden e.a.
- Gomperts, H.A. 1967 *De schok der herkenning*, Amsterdam.
- Gomperts, H.A. 1963³ *Jagen om te leven*, Amsterdam.
- Haasse, H. 1967 'De vrouw als medemens en antagonist van de man in de moderne literatuur', in: *Het beeld van de vrouw in de literatuur*, door E. Visser e.a., Den Haag 1967.
- Havenaar, R. 1997 'Nieuwe editie van Het land van herkomst, Het geordende labyrint van Du Perron', *NRC/Handelsblad* 21-2-97.
- Helman, A. 1931 *De stille plantage*, 's-Gravenhage 1955⁹.
- Joosten, J. 1991 'Kanon of boter? *De canon onder vuur* tegendraads bekeken', in: *De gids*, jg. 154, 817-824.
- Kellendonk, F. 1986² *Mystiek lichaam, Een geschiedenis*, Amsterdam.
- Kellendonk, F. 1986 'God troont op de gezangen van de mensen, Een gesprek met Frans Kellendonk', *NRC/Handelsblad* 9-5.
- Kellendonk, F. 1987 *De veren van de zwaan, essays*, Amsterdam.
- Keller, E.F. 1985 'Love and Sex in Plato's Epistemology', in: *Reflections on Gender and Science*, New Haven.

- Kloos, C. 1986 'Kellendonk, denker, aangenaam', *Tirade* jg. 30, nr. 307.
- Komrij, G. 1993 'Haardstel', *NRC Handelsblad*, 21-4.
- Kousbroek, R. 1995⁴ *Het Oostindisch kampsyndroom, Anathema's 6*, Amsterdam.
- Kralt, P. 1988 *Frans Kellendonk. Mystiek lichaam*, Memoreeks, Laren.
- Kralt, P. 1988b 'Kunst als verkenning. Over het werk van Frans Kellendonk', *Maatstaf*, jg. 36, nr. 11/12.
- Kummer, E. 1985 *Literatuur en ideologie: Proust en ter Braak*, Amsterdam.
- Kummer, E. 1991 'Tegendraads-Lezen als excuus voor mis-lezen' (reviewartikel over *De canon onder vuur*), *Optima* nr. 31 (jg. 9, nr. 2).
- Kummer, E. 1993 'Ingezonden brief', *Literatuur* 93/1, jg. 10.
- Kummer, E. 1994 recensie van *De toekomst der herinnering*, *Literatuur* 94-1, jg. 11.
- Kummer, E. 1996 'Door de ogen van de man', *Maatstaf* 9, jg. 44.
- Kummer, E. 1997 'Prima lectuur voor mijn donkere zusters en broeders', *Trouw* 6-9.
- Lottman, H. 1990 *Flaubert, A Biography*, New York.
- Luis, J. 1991 'Dichtertje was een vuige verkrachter', recensie van *De canon onder vuur*, *NRC/Handelsblad* 19-7-1991.
- Marres, R.F.M. 1986 'Vertelinstantie en ik-verteller, Enkele opmerkingen over *De theorie van vertellen en verhalen* van Mieke Bal', *Forum der letteren*, jg. 27.
- Marres, R.F.M. 1987 'Weerwoord', *Forum der letteren*, jg. 28.
- Marres, R.F.M. 1988 *Bewustzijn en isolement, Psychologische interpretaties van literatuur*, Leiden.
- Marres, R.F.M. 1992 *Polemische interpretaties, Van Louis Couperus tot W.F. Hermans*, 's-Gravenhage.
- Marres, R.F.M. 1996 'Slauerhoffs "Larrios" en "Het eind van het lied": Zoeken met en zonder einde', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en letterkunde*, jg. 112, afl. 1.
- Marres, R.F.M. 1997 'Du Perrons *Het land van herkomst*: een verhuld autobiografisch boek', in: *Cahiers voor een lezer* nr. 6.
- Meijer, M. 1996 *In tekst gevat, Inleiding tot een kritiek van representatie*, Amsterdam.
- Melissen, S. 1993 '9 mei 1986: Frans Kellendonks roman 'Mystiek lichaam verschijnt', in: *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, red. M.A. Schenkeveld-Van der Dussen, Groningen.
- Morrison, T. 1993² *Playing in the dark, Whiteness and the literary imagination*, London.
- Neck-Yoder, H. van 1986 'Country of Origin as anti-colonial fiction', *Modern Language Review*, jg. 81, nr. 3.
- Nescio (J.H.F. Grönloh) *Dichtertje*, in: *De uitvreter, Titaantjes, Dichtertje, Mene Tekel*, 's-Gravenhage, 4e dr., z.j. [1956].
- Nieuwenhuys, R. 1972 *Oost-Indische spiegel*, Amsterdam.
- Nuis, A. 1986 'Nuis antwoordt Kellendonk', *De volkskrant* 24-10.
- Paardt, R. van der 1993 recensie van *De toekomst der herinnering* van E. van Alphen, *Vrij Nederland* 7-8-'93.
- Peeters, C. 1986 'Brijlante achterlijkheid, Nog eens Frans Kellendonks Mystiek lichaam', *Vrij Nederland* 31-5.

- Peeters, C. 1991 'Voor en na Mystiek lichaam', in: *Echte kennis*, Amsterdam.
- Perron, E. du 1946 *Cahiers van een lezer, Uren met Dirk Coster*, 's-Gravenhage.
- Perron, E. du 1989¹³ *Het land van herkomst*, Amsterdam.
- Perron, E. du 1996 *Het land van herkomst*, geannoteerd, verzorgd en becommentarieerd door F. Bulhof & G.J. Dorleijn, Amsterdam.
- Plato *Symposion* en *Phaedrus*, Sämtliche Werke, Uebers. F. Schleiermacher, Rowohlts Klassiker, Hamburg.
- Raat, G.F.H. 1987 'De ideeënmuziek van Frans Kellendonk', in: *Jan Campertprijzen 1987*, 's-Gravenhage.
- Raat, G.F.H. 1991 'Verhaal en betoog. De affaire 'Mystiek lichaam'', *De Revisor*, jg. 18, nr. 1-2.
- Raat, G.F.H. 1993 recensie van *De canon onder vuur*, *Spektator* jg. 22, afl. 2.
- Reichling, A. 1925 *Het Platonisch denken bij P.C. Boutens*, Maastricht.
- Rutenfrans, C. 1991 "Mystiek lichaam": debat tussen ik en zelf', *De Revisor*, jg. 18, nr. 1-2.
- Rubinstein, R. 1979 *Hedendaags feminisme*, Amsterdam.
- Sanders, S. 1993 'Tegenzang', in *De groene Amsterdammer* 25-8.
- Scholten, H. 1989 *Lyriek is de moeder der politiek, Opstellen over literatuur*, Baarn.
- Sedgwick, E.K. 1990 *Epistemology of the Closet*, New York etc.
- Snoek, C.H. 1990 *De Indische jaren van E. du Perron*, Amsterdam.
- Snoek, C.H. 1997 'Een soeverein romanticus: Beekmans selectieve beeld van Du Perron', in: *Cahiers voor een lezer* nr. 6.
- Sötemann, A.L. 1985 'Wegen naar 'Het geheim' van Boutens', in: *Over poetica en poëzie*, Groningen.
- Stuiveling, G. 1967 *Willens en wetens, twaalf essays*, Amsterdam.
- Székely-Lulofs, M.H. 1992 *Rubber, roman uit Deli*, Schoorl, heruitgave naar de 4e druk, 1932.
- Verheul, K. 1987 'Mannenmoed en tederheid (over Boutens)', in: *Een volmaakt overwoekerde tuin, Opstellen over literatuur*, Amsterdam.
- Vestdijk, S. 1974 'E. du Perron's grote anti-roman', in: *Lier en lancet*, Amsterdam.
- Warren, H. 1986 'Mystiek lichaam van Frans Kellendonk', *Provinciale Zeeuwse Courant* 24-5.
- Zuidinga, R.-H. 1985 *De 200 bekendste, mooiste, tederste, leukste sonnetten*, Amsterdam.

Verantwoording

‘Was E. du Perron een schrijftafelpotenrammer?’ verscheen eerder in *Cahiers voor een lezer* (uitgave van het E. du Perron Genootschap) nr. 3 (1995).

‘Het vermeend racisme van Helmans *De stille plantage*’ verscheen eerder in kortere vorm in *De nieuwe taalgids* jg. 87, nr. 5 (1994).

In deze nieuwe versie ervan is mijn reactie op Van Alphens weerwoord ‘Taalangst’, in hetzelfde nummer, verwerkt.

‘Is de anti-koloniale roman *Rubber* van Székely-Lulofs racistisch?’ verscheen eerder in verkorte vorm als recensie van Meijers *In tekst gevat* in het *Tijdschrift voor Literatuurwetenschap* jg. 1, nr. 3 (1996) onder de naam ‘Representatie, constructie en racisme: het realisme van de koloniale roman’.

‘Een feministische visie op Nescio's dichtertje nader bekeken’ verscheen eerder in *Forum der letteren* jg. 33, nr. 3 (1992).

De andere stukken zijn nieuw.

Eindnoten:

- 9 Ik verwijs niet naar de eerste druk van *De stille plantage*, maar naar de uitgave van 1955 (definitieve tekst), 9e druk, die beter toegankelijk is.
- 10 Zie voor dit en andere punten ook de recensie van Kummer (1994).
- 11 Naar Francken mij meedeelde, dateert de spellingsregel waar ik naar verwijs van na Helmans tijd, zodat het niet goed uit te maken is.
- 12 Het idee dat vergelijking met dieren de zwarten degradeert is ook in het algemeen onjuist. Het ligt aan het soort dier of het gunstig of ongunstig is bedoeld. Vergelijkingen met dieren als de leeuw, de adelaar, de panter, de gazelle dienden lange tijd om mensen mooie eigenschappen toe te schrijven.